

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ

ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ імені Г. С. КОСТЮКА

ПАНОК ВІТАЛІЙ ГРИГОРОВИЧ

УДК 159.9.01

**ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ
ПРАКТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ В УКРАЇНІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора психологічних наук

Київ – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті психології імені Г. С. Костюка Національної академії педагогічних наук України

Науковий консультант

академік НАПН України, доктор психологічних наук, професор **Максименко Сергій Дмитрович**, Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, директор

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, професор, **Вірна Жана Петрівна**, Волинський національний університет імені Лесі Українки МОНМС України, факультет психології, декан

доктор психологічних наук, доцент, **Данилюк Іван Васильович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, кафедра загальної психології, в.о. завідувача

доктор психологічних наук, доцент, **Клименко Віктор Васильович**, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», кафедра психології, професор

Захист відбудеться «14» грудня 2011 р. об 11⁰⁰ годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д.26.453.01 в Інституті психології імені Г. С. Костюка НАПН України за адресою: 01033, м. Київ – 33, вул. Паньківська, 2.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України.

Автореферат розіслано «___» листопада 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради
Злишков

В. Л.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасне українське суспільство переживає глибокі трансформаційні процеси в економіці, політиці, культурі, освіті, науці. Швидкоплинні соціальні трансформації породжують численні проблеми і, як наслідок, необхідність надання кваліфікованої психологічної допомоги особистості. Усе це спонукає до виникнення організацій або цілих психологічних служб, що опікуються проблемами надання психологічної допомоги.

Сьогодні в Україні, в цілому, вже склалась національна система соціальних і психологічних служб. Це – психологічні служби, що функціонують у багатьох відомствах і установах, закладах охорони здоров'я, недержавних і громадських організаціях.

Разом з цим, існує велика кількість проблем, пов'язаних із необхідністю підвищення ефективності професійної діяльності практичних психологів, узагальнення їх практичного і теоретичного досвіду. Назвемо тільки основні.

Проблема професійної підготовки практичних психологів (О.Ф. Бондаренко, Ж.П. Вірна, І.В. Данилюк, С.Д. Максименко, О.П. Саннікова, В.А. Семиченко, Н.В. Чепелева, Ю.М. Швалб, Т.С. Яценко та ін.). Майбутні фахівці виявляються непідготовленими до розв'язання актуальних життєвих проблем особистості. Теоретична підготовка випускників не є системною, почасти – є еkleктичною. Спостерігається плутанина в понятійному апараті, що застосовують майбутні психологи, нестійкість або розмитість теоретичних позицій.

Проблема дотримання етичних норм у професійній діяльності (М.Й. Боришевський, Л.Ф. Бурлачук, З.Г. Кісарчук, Т.М. Титаренко, С.І. Яковенко). Доволі розповсюдженими є випадки, коли спеціалісти своїми діями дискредитують професію, – беруться виконувати функції, що не відповідають професії, розголошують інформацію про клієнта, недотримуються вимог методики чи технології, у практичній діяльності застосовують непсихологічні методи (астрологія, нумерологія, соціоніка і т.п.), застосовують психологічні методи на власну користь.

Проблема методичного забезпечення та дотримання вимог застосування психологічних методик (Л.Ф. Бурлачук, Л.М. Карамушка, В.В. Клименко, М.В. Костицький, Г.В. Ложкін, О.Р. Малхазов, Н.Ю. Максимова, В.О. Моляко та ін.). Методичний арсенал практичного психолога часто складають неперевірені й невалідні методики. Більш того, ці методики не створюють якусь усталену систему, а, зазвичай, випадковий набір. Різні методики і методичні системи побудовані на різних теоретичних засадах, тому часто практичний психолог не може обґрунтувати свою методичну позицію.

Методологічною основою діяльності практичних психологів і психологічних служб є практична психологія. Теоретичні підвалини цього

напряму психології були закладені поколіннями вітчизняних і зарубіжних психологів. Разом із цим, проблема теоретичного осмислення і систематизації психологічної практики, методів і методик роботи практичних психологів залишається доволі гострою. Ця гострота підсилюється ще й тим, що українська психологічна наука і практика протягом ХХ століття пройшли свій специфічний шлях, що суттєво відрізняється від шляхів розвитку психології в інших країнах. Таким чином, пошук теоретичних витоків, методологічних засад, соціально-історичних і логіко-наукових чинників розвитку вітчизняної практичної психології у ХХ столітті стає усе більш актуальним.

Таким чином, темою нашого дисертаційного дослідження було визначено: **«Теоретико-методологічні засади розвитку практичної психології в Україні».**

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дане дослідження виконувалось згідно з комплексними темами лабораторії психології навчання імені І.О. Синиці Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України «Психолого-педагогічні умови розвитку особистісної активності в освітньому просторі» (номер держреєстрації 0105U001036) та «Психологічні чинники самодетермінації особистості в освітньому просторі» (номер держреєстрації 0109U000558).

Тема дисертації затверджена Вченою радою Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України (15 листопада 1993 р., протокол № 8), та узгоджена бюро Ради з координації наукових досліджень в галузі педагогіки та психології в Україні (26.10.2004 р., протокол № 8).

Об'єкт дослідження: процес виникнення і розвитку практичної психології в Україні у ХХ столітті.

Предмет дослідження: теоретичні, методологічні і методичні джерела, соціально-історичні та логіко-наукові чинники, що обумовили своєрідний шлях розвитку практичної психології в Україні.

Мета дослідження: на основі історико-теоретичного аналізу робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників, системного аналізу організації та методів функціонування практичних психологічних служб визначити теоретико-методологічні засади розвитку практичної психології в Україні у ХХ столітті.

Основні завдання дослідження:

1. На основі теоретичного аналізу та узагальнення досвіду визначити феномен психологічної практики, його роль, місце і специфіку в структурі соціальних практик та психологічного знання.

2. Здійснити теоретичний аналіз основних вітчизняних та зарубіжних концепцій і підходів у галузі практичної психології.

3. На основі історичного матеріалу визначити основні тенденції, фактори, періоди та етапи розвитку психологічної практики та її теоретичного підґрунтя – практичної психології.

4. Здійснити теоретичний аналіз та узагальнення методологічного апарату практичної психології і на цій основі запропонувати систему принципів та систематизувати методи практичної психології і психологічної практики.

5. На основі узагальнення основних концепцій та запропонованого розуміння сутності практичної психології і психологічної практики, розробити категоріально-поняттєвий апарат практичної психології та експериментально перевірити окремі його елементи.

6. Узагальнивши історико-теоретичні та науково-практичні здобутки розвитку практичної психології в Україні і за кордоном обґрунтувати організаційні принципи та запровадити у практику організаційні моделі діяльності психологічної служби.

7. На основі визначених у дослідженні методологічних засад запропонувати загальні підходи до підготовки та підвищення кваліфікації практичних психологів.

Гіпотези дослідження:

1. Розвиток практичної психології в Україні має свою специфіку яка обумовлена трьома групами причин:

а) логікою розвитку науково-психологічної думки, як відображенням культурно-історичних і наукових традицій в українській науці в цілому;

б) особливостями історичного процесу і соціально-політичними чинниками які обумовили весь уклад життя взагалі та розвиток наукових і науково-практичних досліджень у вітчизняній психології в ХХ столітті;

в) особливостями розвитку психологічної практики в цілому, і особливостями розвитку практичних психологічних служб, зокрема.

2. Практична психологія є науково-прикладною дисципліною, яка має свій специфічний предмет, методологію та категоріально-поняттєвий апарат.

3. Розвиток практичних психологічних служб та професійна підготовка їх фахівців має бути побудована на основі специфічної методології, принципів і методів практичної психології.

Теоретико-методологічна основа дослідження. Теоретичну основу дослідження складають фундаментальні роботи вітчизняних і зарубіжних психологів щодо предмету психологічної науки та його якісної специфіки у структурі наукового знання (Б.Г. Ананьєв, П.П. Блонський, Л.С. Виготський, В. Вундт, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, А. Маслоу, А.В. Петровський, К. Роджерс, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн, О.М. Ткаченко, В. Франкл, З. Фройд, К. Юнг). Важливі теоретичні орієнтири щодо специфіки практичної психології містяться у роботах Г.С. Абрамової, О.Ф. Бондаренка, Л.Ф. Бурлачука, Ю.З. Гільбуха, І.В. Данилюка, Л.М. Карамушки,

О.В. Киричука, В.В. Клименка, М.В. Костицького, Г.В. Ложкіна, С.Д. Максименка, Н.Ю. Максимової, О.Р. Малхазова, В.О. Моляко, В.В. Рибалки, В.А. Роменця, З.Фройда, Ю.М. Швалба, Т.С. Яценко. Розуміння рушійних сил та фундаментальних факторів, що обумовлюють своєрідність і неповторність життєвого шляху особистості, життєвих криз і життєвих планів як головну проблему гуманістичної психології (К.О. Абульханова-Славська, Ш. Бюллер, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, В.О. Моляко, К. Роджерс, Г.С. Сковорода, Т.М. Титаренко, Л.В. Сохань, В. Франкл). Теорія задачного підходу до розвитку особистості у навчальному процесі (Г.О. Балл, Г.С. Костюк, Ю.І. Машбиць, М.Л. Смульсон). Теоретичні основи дослідження феноменів людської індивідуальності як вищого щабелю розвитку і саморозвитку особистості (С.Д. Максименко, В.С. Мерлін, Л.М. Собчик, В.О. Татенко). Теоретичні засади професійної діяльності особистості в цілому та професійної підготовки практичних психологів, зокрема (Ж.П. Вірна, К.К. Платонов, Н.І. Пов'якель, О.П. Саннікова, В.А. Семиченко, В.В. Третьяченко, Н.В. Чепелєва).

Методологічною основою дослідження є загальнонаукові підходи до розуміння проблем людини у процесі її розвитку та саморозвитку (Р. Декарт, Г.С. Сковорода, Тейяр де Шарден); принципи, методи і підходи до цілісного розгляду людини у процесі її онтогенетичного розвитку та професійної діяльності, які були започатковані у педології і психотехніці (П.П. Блонський, Л.С. Виготський, Г.С. Костюк, С. Холл, М.І. Шпільрейн); ідеї діяльнісного підходу у психології (О.М. Леонтьєв, С.Л. Рубінштейн); принципи науково-психологічного дослідження на засадах генетичної психології (Л.С. Виготський, С.Д. Максименко); вчинковий (В.А. Роменець, В.О. Татенко, Т.М. Титаренко) та системно-структурний (О.М. Ткаченко) підходи.

Методи дослідження.

Теоретичні: теоретичний аналіз і узагальнення; теоретичне конструювання і моделювання процесів індивідуального розвитку особистості, особливостей взаємодії структурних елементів індивідуальності; теоретичне моделювання явищ психологічної практики; аналіз та систематизація психологічних принципів, концепцій і моделей.

Емпіричні: анкетування, опитування, психодіагностичні методики визначення особливостей життєвого планування, уявлень про власний життєвий шлях та життєву проблематику; аналіз та узагальнення статистичних даних. Для статистичної обробки застосовувалась програма SPSS.

Методи проектування і конструювання організаційно-управлінської структури та змістовної діяльності психологічних служб, організаційно-методичного забезпечення професійної діяльності практичних психологів.

Наукова новизна роботи полягає у тому, що *вперше* в українській психології поставлено питання про сутність психологічної практики, про

визначення основних теоретико-методологічних засад розвитку практичної психології в Україні протягом ХХ століття; *визначено* основні етапи, соціально-історичні та логіко-наукові чинники розвитку практичної психології в Україні; *обґрунтовано* специфіку та систему принципів практичної психології і психологічної практики; *запропоновано* категоріально-поняттєвий апарат, що враховує специфіку практичної психології як особливого виду професійної діяльності та поєднує різні наукові школи і концепції наукової психології; *доведено* доцільність застосування принципу синтетичного підходу у практичній психології; *вперше обґрунтовано* застосування психологічних технологій у психологічній практиці; *розроблено* нові організаційно-методичні принципи та підходи до організації діяльності психологічної служби системи освіти; *дістали подальшого розвитку* наукові уявлення про поняття життєвої і психологічної ситуації, життєвої і психологічної проблеми особистості, її життєвих перспектив і планів, психологію долі та соціальної ситуації розвитку; *поглиблено* розуміння змісту, форм і методів здійснення психологічної практики в діяльності психологічних служб та особливостей професійної підготовки та підвищення кваліфікації практичних психологів.

Теоретичне значення дослідження полягає у:

- визначенні сутності практичної психології і психологічної практики та їх місця в системі психологічного знання;
- систематизації категоріально-поняттєвого апарату практичної психології через верифікацію понять «життєва проблема особистості», «психологічна проблема особистості», «актуальна життєва ситуація», «психологічна ситуація», «життєві плани і перспективи», «доля», «життєвий шлях особистості»;
- обґрунтуванні і систематизації принципів практичної психології, що найбільш повно відображають її специфіку, та принципів здійснення психологічної практики;
- обґрунтуванні принципів синтетичного та індивідуального підходу до предмету практичної психології як таких, що у найбільш повній мірі відображають її специфіку;
- обґрунтуванні і систематизації періодів та основних етапів розвитку практичної психології в Україні у ХХ столітті;
- визначенні основних етапів розвитку в Україні практичних психологічних служб в цілому, і психологічної служби системи освіти зокрема;
- обґрунтуванні застосування методології соціального проектування та визначенні психологічної технології у якості основної методологічної одиниці практичної психології.

Практичне значення дослідження полягає у розробці теоретико-методологічних засад розвитку практичної психології і психологічних служб в Україні, що дозволяє удосконалити ряд навчальних курсів для вищих

навчальних закладів, які готують практичних психологів. Зокрема таких як: «Психологічна служба», «Вступ до спеціальності», «Історія психології», «Основи психологічної практики», «Загальна психологія», «Основи психологічного консультування», «Педагогічна психологія».

Запропоновані у роботі організаційні принципи та організаційно-управлінські моделі діяльності психологічної служби дозволяють оптимізувати її структуру, підвищити рівень адміністративного і методичного керівництва, покращити ефективність супроводу професійної діяльності, атестації та підвищення кваліфікації її працівників.

Розробка структури психологічної технології та проектного підходу дозволяє покращити розробку методик і технологій роботи практичного психолога, оптимізувати планування та звітність, підвищити ефективність роботи психологічних служб.

Особистий внесок здобувача полягає: у дослідженні теоретичних, методологічних, методичних та практичних аспектів розвитку практичної психології в Україні та за кордоном; у розробці та теоретико-методологічному обґрунтуванні сутності, структури, та методології практичної психології; у систематизації історико-психологічного матеріалу та визначенні на цій основі етапів розвитку практичної психології в Україні у ХХ столітті; у теоретичному обґрунтуванні системи принципів практичної психології і психологічної практики; у розробці категоріально-поняттєвого апарату практичної психології; у теоретико-методологічному обґрунтуванні психологічної технології як методичної одиниці практичної психології і психологічної практики; у розробці і практичному застосуванні організаційних і методичних принципів діяльності психологічної служби системи освіти.

Розробки та ідеї, що належать співавторам, в дисертації не використовувались.

Апробація і впровадження результатів дисертаційного дослідження була здійснена в ході роботи:

- Колегій Міністерства освіти і науки України (23.04.2004 р. протокол № 5/6-3, та 24.04.2008 р. протокол № 4/7-3);
- засідань Президії Академії педагогічних наук України (02.06.2008 р., протокол № 1-7/9-153);
- засідань Бюро Відділення психології, вікової фізіології та дефектології НАПН України (лютий 2004, листопад 2006, жовтень 2007, вересень 2009, листопад 2010);
- міжнародних, всеукраїнських та регіональних конференцій, зокрема: Науковій асамблеї Київського національного університету ім. Тараса Шевченка «Актуальні проблеми теоретичної та практичної психології в Україні»(Київ, 1997); Всеукраїнській науково-практичній конференції «Науково-організаційні засади розвитку психологічної служби системи освіти» (Рівне, 2008);

Всеукраїнській науково-практичній конференції «Психологічна служба ВНЗ: досвід та перспективи розвитку»(Запоріжжя, 2009); VII науково-практичному семінарі «Теоретичні та методологічні засади практичної психології» (Ялта, 2010) та ін.;

- в процесі викладання курсів і спецкурсів та конференцій у Національній академії внутрішніх справ України (довідка про впровадження від 30.03.2011 р.), Національному авіаційному університеті (довідка про впровадження від 10.05.2011 р. № 1417/12), Миколаївському національному університеті ім. В.О. Сухомлинського (довідка про впровадження від 26.04.2011 р. № 08.1/636), Черкаському (довідка про впровадження від 09.03.2011 р. № 01-06/177), Львівському (довідка про впровадження від 07.06.2011 р. № 382) та Миколаївському (довідка про впровадження від 06.06.2011 р. № 848/16-22) обласних інститутах післядипломної педагогічної освіти.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження опубліковано у 153 наукових і науково-методичних працях, з них: монографій – 3 (2 – одноосібні, 1 – колективна), підручників – 1 з грифом МОН, методичних посібників – 32, в тому числі – 32 з грифом МОН; 26 статей у наукових фахових виданнях з психології, затверджених ВАК України, та 51 стаття в інших наукових виданнях, з них – 1 за кордоном.

Кандидатську дисертацію на тему «Вплив класного колективу на соціальну активність особистості старшокласника» було захищено у 1989 році, її матеріали у тексті докторської дисертації не використовувалися.

Структура і обсяг дисертаційної роботи. Дисертація складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаних джерел, який включає 410 одиниць, 6 додатків на 25 сторінках. Обсяг основного змісту дисертації становить 368 сторінок. Вона містить 25 таблиць на 16 сторінках та 16 рисунків на 16 сторінках.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ

У **Вступі** обґрунтовується вибір теми, актуальність та доцільність її дослідження, відзначається, зокрема, що розвиток різноманітних видів психологічної практики у нашій країні в кінці ХХ початку ХХІ століть гостро поставив питання про теоретичне і методологічне осмислення рушійних сил і причин розвитку практичної психології. Фактично, українська практична психологія перебуває на роздоріжжі, обираючи шляхи свого подальшого розвитку, – або долучитися до відомих світових шкіл, або будувати власну теоретико-методологічну базу із залученням світового досвіду та надбань вітчизняних теоретиків. У такому випадку актуальним стає завдання конструювання системи принципів, категорій, понять і методологічних підходів до психологічного матеріалу, – методів, методик та процедур психологічної

діагностики, психологічної корекції і психотерапії, психологічної профілактики і реабілітації, психологічного прогнозування.

У вступі визначаються також об'єкт і предмет дослідження, формулюється його мета, завдання, етапи, наукове, теоретичне і практичне значення, експериментальна база та структура дисертації.

Розділ I. Теоретико-методологічні проблеми визначення практичної психології. У цьому розділі на основі робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників здійснено теоретичний аналіз феномену психологічної практики.

Зокрема зазначається, що теоретичним і методологічним підґрунтям дослідження були роботи вітчизняних і зарубіжних дослідників Г.С. Абрамової, Б.Г. Ананьєва, О.Ф. Бондаренка, М.Й. Боришевського, Л.Ф. Бурлачука, Л.С. Виготського, В.В. Давидова, І.В. Дубровіної, Л.М. Карамушки, О.В. Киричука, Є.О. Климова, Г.С. Костюка, М.В. Костицького, О.М. Леонтєва, Г.В. Ложкіна, С.Д. Максименка, О.Р. Малхазова, В.С. Мерліна, В.О. Моляко, В.Ф. Моргуна, В.В. Москаленко, К.К. Платонова, В.В. Рибалки, В.А. Роменця, С.Л. Рубінштейна, О.П. Саннікової, В.М. Синьова, М.Л. Смульсон, В.О. Татенка, Т.М. Титаренко, О.М. Ткаченка, М.І. Томчука, О.Я. Чебикіна, Н.В. Чепелевої, Ю.М. Швалба, С.І. Яковенка, Т.С. Яценко та ін.

Визначено, що психологічна практика може розглядатися в якості специфічного виду активності людини. Зокрема, *суб'єктом* психологічної практики виступає окрема людина (психолог, психотерапевт, консультант) або група людей, що розглядається в якості соціального суб'єкту. Активність суб'єкту психологічної практики зазвичай носить свідомий, цілеспрямований характер. Основною метою такої специфічної активності є вплив на іншу людину (групу людей) з тим, щоб досягти бажаної (як правило – соціально схвалюваної) поведінки або зміни ставлень, відношень, розумінь, уявлень, цінностей і т.п.

Об'єктом психологічної практики завжди виступає інша людина або група людей. Окремим видом психологічної практики є випадки коли сам суб'єкт виступає в якості об'єкту і його активність спрямовується на себе самого.

Психологічна практика здійснюється або безпосередньо через засоби міжособистісного спілкування, або опосередковано – через предметну або знакову діяльність. Метою всякої психологічної практики є зміни стану або змісту свідомості об'єкту (ставлень, переконань, уявлень і т.ін.), рис або якостей особистості, зміни поведінки.

Предметом психологічної практики є зміст психічного, душевного життя людини, її настрої, думки, ставлення, почуття, переконання, риси характеру, якості її особистості, зміст свідомого і несвідомого, схильності і здібності, навички і звички, поведінка.

Теоретичний аналіз та порівняння концептуальних моделей наукової позанаукової та побутової психології, психологічної практики дозволив

визначити роль і місце практичної психології в системі психологічного знання (рис. 1). *Практична психологія* – це галузь професійної діяльності, яка має на меті визначення психологічних особливостей життєвої проблематики і життєвої ситуації та індивідуальності людини, розробку і впровадження у практику технологій, методик і прийомів внесення позитивних змін у її внутрішній світ, профілактику небажаних форм поведінки. Практична психологія не тотожна побутовій психології чи позанауковій. Разом з цим, вона не може не враховувати надбання цих двох типів психологічного знання і практики.

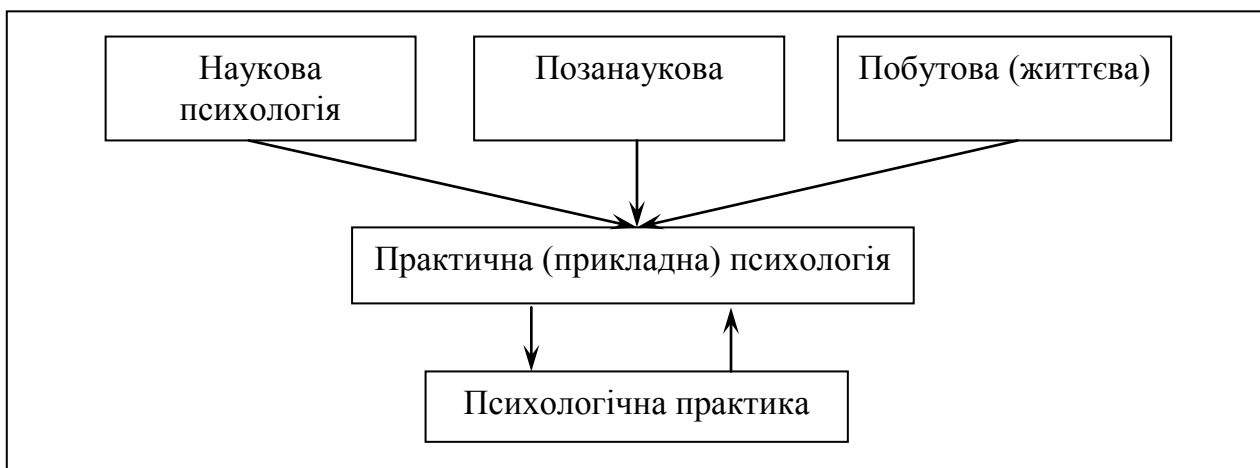

Рис. 1. *Місце практичної психології в системі психологічного знання і практики*

Порівняння структури наукової психології та психології практичної на основі розуміння їх предмету дозволило зробити висновок про те, що види наукової психології розрізняють відповідно до предмету психологічних досліджень та основних умов і чинників, що на нього впливають (загальна, соціальна, вікова, експериментальна і т.п.). Види практичної психології розрізняються за сферами впровадження психологічних знань у суспільну практику (педагогічна, юридична, військова, екологічна, інженерна і т.п.).

Аналіз та порівняння методології наукової, побутової та практичної психології дає підстави зробити важливий висновок: практична психологія має свою специфіку, що полягає у поєднанні наукових законів і методології з практичним досвідом різних типів психологічного знання і практики (побутова і позанаукова психології). Вона посідає проміжне місце між науковою психологією і психологічною практикою. Іншими словами – практична психологія акумулює в собі різні види психологічного знання і психологічної практики, слугуючи своєрідним містком між знанням і практикою. Специфічною функцією практичної психології в системі психологічного знання є проектування розвитку *конкретної особистості* (індивідуальності) в контексті її життєвих обставин шляхом розробки і застосування корекційно-розвивальних технологій.

Існують також цілісні психологічні школи (психоаналіз, біхевіоризм, когнітивна психологія, гуманістична психологія і т. ін.), які поєднують у собі теоретичні засади, методологію і методики, практичні психотехнічні прийоми, вправи, методи.

Організаційною формою практичної психології у тій чи іншій сфері суспільного життя є психологічна, соціальна або соціально-психологічна служба. *Психологічна служба* – це цілісна структурована сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що входять до єдиної субординативної системи (як частина більш загальної системи), основу якої складають фахівці у галузі практичної психології. Вона має єдину мету, завдання та організаційно-методичні умови своєї діяльності.

Аналіз діяльності психологічних служб в Україні дозволив зробити висновок про те, що кожна із служб має визначену структуру, мету, основні цільові групи, завдання і функції, загальні методики і технології здійснення психологічної практики. Спільною метою діяльності усіх зазначених служб є підвищення ефективності професійної діяльності персоналу (основної цільової групи) засобами практичної психології та, одночасно, захист його психічного і соціального здоров'я.

Розділ 2. Історія розвитку практичної психології в Україні. У цьому розділі було проаналізовано тенденції, історичні, соціальні, наукові та методичні аспекти упровадження наукових досягнень у практику роботи психологічних служб. Зокрема у розвиток практичної педології і психотехніки на початку ХХ століття і у створення та розвиток психологічних служб в кінці ХХ – початку ХХІ століття.

В результаті було виокремлено три періоди у становленні практичної психології в Україні:

I – виникнення і бурхливий розвиток (кінець ХІХ ст. – 30-ті рр. ХХ ст.). У цей період науково-практичні ідеї формуються як органічна частина загального розвитку світової психологічної науки і практики.

II – період паузи (30-ті рр. – 80-ті рр. ХХ ст.). Запровадження жорсткого ідеологічного контролю, фактична заборона психологічної практики. Попри усі заборони та ідеологічну диктатуру у цей період поступово готується методологічна база для створення практичної психології та окремих її галузей (юридична психологія, психологія праці, авіаційна психологія і т.п.).

III – відродження, повернення до природної логіки розвитку (кінець ХХ ст. – по цей час). Поступове відновлення органічної взаємодії наукової і практичної психології.

Що ж стосується становлення психологічних служб, то в результаті аналізу першоджерел визначено шість основних етапів їх розвитку:

1-й – доорганізаційний етап (кінець ХІХ – початок ХХ ст.). Особливістю цього етапу є створення на основі наукової методології методик практичної

роботи психолога та розуміння необхідності його постійної діяльності у різних сферах соціального життя (В.М. Бехтерев, Дж. Дьюї, О.Ф. Лазурський, Г. Мюнстерберг, М.І. Шпільрейн та ін.);

2-й – організаційний (20–30 рр. ХХ ст.). Створення психологічних служб – лабораторії наукової організації праці на виробництві, педологічні служби в системі освіти, охорони здоров'я, на транспорті, відповідні лабораторії у збройних силах і органах внутрішніх справ;

3-й – адміністративна заборона, існування окремих елементів (30–80-ті роки). Цей етап обумовлений всевладдям радянської адміністративної системи яка не передбачала ніяких інших методів роботи з людьми крім адміністративно-ідеологічних.

У повоєнний період поступово відроджуються ергономіка, психологія праці, спортивна, клінічна і юридична психологія.

4-й – відродження, другий доорганізаційний етап (1980-ті – 1991). У цей час знову постає питання про необхідність створення психологічних служб, іде пошук методологічних і організаційних засад їх діяльності;

5-й – другий організаційний етап (1991–2004). Початок цього етапу ознаменовано здобуттям Україною незалежності. У цей період було розпочато створення відомчих психологічних служб та недержавних організацій, що надають психологічні послуги.

Головним результатом цього періоду можна вважати законодавче оформлення діяльності психологічних служб, унормування статусу їх працівників, визначення їх функцій і повноважень.

6-й – стабільний розвиток (2004 – по т.ч.). Практично на самому початку ХХІ століття усі відомчі психологічні служби пройшли період юридичного і організаційного оформлення, визначення змісту і основних завдань своєї діяльності, побудови організаційних структур та системи методичного забезпечення, підвищення кваліфікації і атестації спеціалістів.

Історико-психологічний аналіз робіт вітчизняних психологів дозволив виокремити специфічні принципи і підходи, що розкривають специфіку практичної психології. Особливо це виявилось продуктивним у роботах науковців початку ХХ століття і його кінця, коли проблема осмислення результатів психологічної практики стояла найбільш гостро.

Саме «принцип практики» (Л.С. Виготський) викликав необхідність синтетичного підходу до розуміння розвитку особистості (Л.С. Виготський, П.П. Блонський, Г.С. Костюк, Д.Ф. Ніколенко, П.Р. Чамата) і, як результат, – необхідність синтезу науково-психологічних методів і теорій, цілих галузей наукового знання (В.І. Вернадський, Л.С. Виготський, Л.М. Гумільов, Г.С. Костюк, В.А. Роменець).

Практична психологічна діяльність поставила питання про розгляд людини не як суми окремих психологічних, соціальних чи фізіологічних

якостей, але цілісно, синтетично – як індивідуальність. Так було започатковано індивідуальнісний підхід у практичній психології (П.П. Вікторов, Г.С. Костюк, С.Д. Максименко, Л.М. Собчик, П.Р. Чамата, В.А. Роменець).

Розвиток практичної психологічної допомоги обумовив необхідність осмислення і уведення в теорію поняття «ситуація життєдіяльності», або «соціальна ситуація розвитку» (Л.Ф. Бурлачук, О.Ф. Бондаренко, Л.С. Виготський, О.Ф. Лазурський, О.М. Раєвський, Л.В. Сохань), без якої неможливо фактично зрозуміти мотиви та особливості поведінки людини.

Історико-теоретичний аналіз розвитку практичної психології у нашій країні підтвердив роль і специфіку практичної психології як науково-прикладної дисципліни та показав її специфічний розвиток в умовах ХХ століття.

Розділ 3. Проблема методології і принципів практичної психології.

У третьому розділі розглянуто систему принципів практичної психології, психологічну технологію в якості основної методологічної одиниці та систему деонтологічних принципів, як принципів, що регулюють практичну психологічну діяльність.

Виходячи із розуміння практичної психології як науково-прикладної дисципліни, що поєднує в собі наукові засади та результати практичної діяльності психологів, були проаналізовані різні підходи до побудови системи принципів наукової психології (Б.Г. Ананьєв, Г.С. Абрамова, О.Ф. Бондаренко, Г.С. Костюк, О.М. Леонтьєв, С.Д. Максименко, В.В. Рибалка, В.А. Роменець, С.Л. Рубінштейн, О.М. Ткаченко, Т.С. Яценко та ін.).

Послідовна реалізація задач визначення специфіки практичної психології як методологічної основи діяльності практичного психолога, зумовила необхідність аналізу наукових та практичних психологічних принципів для конструювання системи останніх, яка була б притаманною саме практичній психології та відбивала її специфіку як особливого виду професійної діяльності.

В результаті проведеного аналізу та теоретичного конструювання було визначено, основні вимоги до принципів практичної психології. По-перше, вони мають складати не простий набір або ланцюг, а певну систему, мережу, у якій один принцип нерозривно пов'язаний із іншими (О.М. Ткаченко). По-друге, відображати специфіку практичної психології як синтезу наукових знань і уявлень про психіку людини та її розвиток в онто- і філогенезі.

Порівняльний аналіз теоретико-методологічних засад наукової і практичної психології показав не повне співпадіння між ними. На основі одержаних результатів була запропонована система принципів практичної психології. Як і у науковій психології принципи детермінізму, розвитку, науковості, системності знайшли своє специфічне відображення й у психології практичній.

Разом з цим, специфічними для практичної психології, за результатами дослідження, виявились: принцип суб'єктної активності; принцип єдності особистості та її життєвої ситуації (О.Ф. Бондаренко, Л.Ф. Бурлачук, Т.С. Яценко);

принцип синтезу знань та синтетичного підходу до особистості (Л.С. Виготський); принцип індивідуального підходу до особистості клієнта, тобто розуміння його поведінки і розвитку як розвитку і поведінки неповторної індивідуальності (Б.Г. Ананьєв, С.Д. Максименко, В.С. Мерлін, В.А. Роменець, Л.М. Собчик).

Теоретичне порівняння сутності та функцій методу, методики і технології в системі психологічного знання і практики дозволило визначити психологічну технологію в якості основної методологічної одиниці практичної психології (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняння методики, методу і технології

Критерії	Метод	Методика	Технології
Кінцева мета, образ результату	Власної немає; відповідність меті дослідження; перелік випадків або умови (обмеження) у застосуванні.	Як правило, немає; формулюється у процесуальних термінах, дієсловах.	Є. Наявність чітко сформульованого конкретного кінцевого продукту, результату є обов'язковою умовою.
Результат застосування	Або часткове перетворення, зміни об'єкту; або здобуття інформації.	Або перетворення, або знання.	Обов'язкове перетворення предмету, або одержання нового результату.
Структура	Стала, стандартна.	Стандартна.	Гнучка, у залежності від цілей, завдань, етапів та проміжних результатів діяльності. Відповідно до проекту.
Складові	Або діагностичні, або оцінні, або перетворюючі (коригуючі).	Припускає сполучення діагностичних, оцінних і перетворюючих компонентів.	Діагностичні, оцінні і перетворюючі складові являють собою єдиний комплекс методів, методик і прийомів професійної діяльності.
Належність до певної наукової сфери	Моно-дисциплінарний характер.	Моно-дисциплінарний характер.	Мульти-дисциплінарний характер.
Цільове забезпечення	Не передбачається. Є тільки умови застосування, вимоги.	Не передбачається.	Цілі обумовлюють етапи і прийоми (методи, методики) роботи.
Оцінка	За додержанням вимог процедури застосування.	За додержанням вимог процедури застосування.	За відповідністю передбачуваному результату і процедурою його досягнення (відповідність проекту).
Зворотній зв'язок	Немає. На рівні відповідності умовам процедури.	Немає. На рівні відповідності умовам процедури.	На рівні кінцевого результату і відповідності процедурам та етапам.

Психологічна технологія – це система взаємопов'язаних і взаємообумовлених методів, методик та процедур, спрямованих на внесення змін у поведінку, ставлення та соціальні орієнтації особистості, перетворення предмету психологічної практики, досягнення конкретного наперед заданого кінцевого результату. Співвідношення між методом, методикою та технологією представлено у табл. 1.

Саме застосування проектно-технологічного підходу до предмету практичної психології: а) дозволяє у повній мірі реалізувати сформульовані вище принципи; б) забезпечує виконання специфічних функцій і завдань практичної психології в системі психологічних знань та реалізацію цих завдань у психологічній практиці. Через технологію у найбільш повній мірі практична психологія виступає джерелом нових знань для наукової психології, і джерелом методичного забезпечення для психологічної практики.

Технології, що застосовуються у практичній психології, можуть серйозно змінити внутрішній світ людини, перебудувати її світосприймання, змінити ставлення до найближчого соціального оточення, сформувати нові та усунути старі форми поведінки. Таким чином, спеціаліст, який здійснює психодіагностику, психокорекцію, психопрофілактику, несе певну юридичну та, у першу чергу – моральну відповідальність за наслідки цієї роботи.

Основними деонтологічними принципами психологічної практики визначено: відповідальність психолога перед клієнтом; кваліфікована пропаганда психологічних знань; конфіденційність у роботі; компетентність; безоцінне ставлення; морально-позитивний ефект обстеження; «не зашкодь»; пріоритет соціального і особистісного благополуччя клієнта, його особистісного суверенітету, честі і гідності.

Розділ 4. Категоріально-поняттєвий апарат практичної психології.

Відповідно до визначеної специфіки предмету, методів і принципів практичної психології, її місця в системі психологічних знань, ролі, що вона відіграє у забезпеченні психологічної практики, на основі теоретичного моделювання, було систематизовано категоріально-поняттєвий апарат, який дозволяє забезпечити основні функції, – несуперечливим чином поєднати основні психологічні концепції практичної психології; забезпечити розробку нових та вдосконалення вже існуючих технологій професійної діяльності практичного психолога; побудувати у нашій країні психологічні служби; забезпечити єдині підходи до підготовки і атестації практичних психологів.

Ґрунтуючись на методології задачного підходу, що був розроблений вітчизняними дослідниками (зокрема – Г.О. Балл, Г.С. Костюк, Ю.І. Машбиць, М.Л. Смульсон) у якості центральної категорії практичної психології обґрунтовано категорію життєвої проблеми особистості. Життєва проблема – це стан протиріччя між намірами, бажаннями та уявленнями людини і реальними результатами її поведінки або обставинами в яких ця поведінка

відбувається. Відображення у свідомості людини життєвої проблематики розуміється як психологічна проблема. Психологічна проблема, будучи однією із складових життєвої проблематики, є усвідомленням стану невизначеності, що виникає в процесі життєдіяльності особистості між намірами, мотивами, уявленнями і цілями поведінки, з одного боку, та об'єктивними і суб'єктивними умовами їх реалізації, – з іншого.

Ґрунтуючись на категоріях життєвої і психологічної проблематики, виходячи із специфіки психологічної практики було здійснено розгортання категоріально-поняттєвої мережі практичної психології. Теоретично обґрунтовано застосування основних понять (базових категорій): актуальна життєва і психологічна ситуація особистості, життєвий шлях, життєва подія, життєві перспективи особистості, доля, життєві сценарії, життєтворчість, життєвий задум та ін.

Механізм взаємодії психологічної проблеми і життєвої ситуації поставлено у центр системи категорій практичної психології.

Життєва ситуація переживається особистістю як актуальний стан (стани) і процеси, що відбуваються в реальному просторі і часі, які мають безпосереднє відношення до неї самої. Актуальна життєва ситуація сприймається людиною як завершення актуального минулого і початок актуального майбутнього. При цьому настання актуального майбутнього можливе тільки через розв'язання проблеми, а, значить – через прийняття тієї чи іншої лінії поведінки. Актуальна життєва ситуація стає минулим тільки тоді, коли людина прийняла рішення (обрала конкретну стратегію поведінки з кількох можливих) та реалізувала його у конкретних діях (або бездіяльності) (рис. 2).

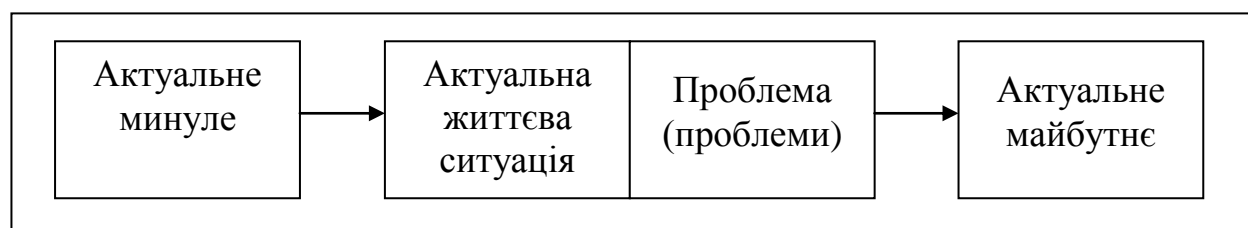

Рис. 2. Загальний механізм перебігу актуальної життєвої ситуації особистості

Активність конкретної особистості у конкретній життєвій ситуації з усіма її чинниками, факторами і умовами якраз і породжує життєві проблеми. Розв'язання життєвої проблеми обумовлює необхідність побудови нових, або корекції вже існуючих, життєвих перспектив, планів, стратегій.

Результати досліджень життєвого планування у ранній юності, яке здійснювалось протягом 2004-2009 років підтверджують думку про те, що на процес і результат життєвого планування впливають різнорідні фактори актуальної життєвої ситуації, у якій перебуває особистість: вік, стать,

особливості її життєвого шляху (життєвого досвіду), природні умови життєдіяльності (екологія), природні умови організму (здоров'я), соціальне оточення (сім'я), широкий соціальний контекст (економіка) та ін. (рис. 3).

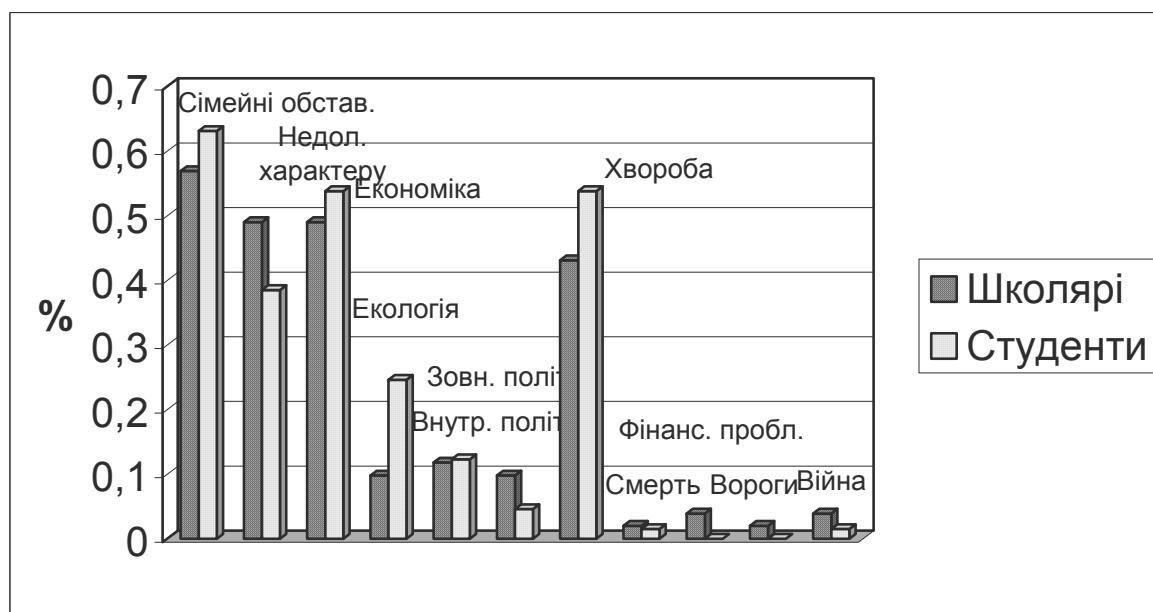

Рис. 3. Розподіл чинників, які заважають здійсненню життєвих планів респондентів

За результатами дослідження максимально вираженими завадами при здійсненні життєвих планів старшокласниками і студентами, загалом, прогноуються *сімейні обставини* (старшокласники – 56,9 %; студенти – 63,1 %), *економіка* (49 %; 53,8 %), *хвороба* (43,1 %; 53,8 %), *недоліки характеру* (49 %; 38,5 %). На другій позиції за значимістю знаходяться такі чинники – *внутрішня політика* (11,8; 12,3), *екологія* (9,8; 24,6), *зовнішня політика* (9,8; 4,6). Мінімально (2,0-6,0), у якості завад здійсненню життєвих планів, передбачаються інші чинники – *смерть*, *фінансові проблеми*, *війна*, *кохання*, *лінощі*, *втручання ворогів* та ін.

Застосування поняття життєвого шляху в процесі надання практичної психологічної допомоги людині дозволяє більш системно підійти до проблем особистості та її розвитку, більш ґрунтовно дослідити факти і явища, які стосуються соціального та індивідуального буття людини. Одночасно це поняття дає можливість інтегрувати всі основні психологічні концепції особистості в єдину внутрішньо несуперечливу структуру, яка описує процес її, особистості, становлення, формуванні і розвитку (рис. 4).

Зі схеми, що наведено на малюнку, стає очевидним, що поняття життєвого шляху, життєвих перспектив, актуальної життєвої ситуації та життєвої (психологічної) проблеми можуть розглядатись як універсальні категорії практичної психології. Головне – вони не суперечать основним школам і підходам у психології. Так, власне життєвий шлях та основні його

події є предметом дослідження в основному психоаналітичного напрямку. Головним предметом гуманістичного напрямку традиційно є життєві плани, життєві смисли і програми особистості, її життєві перспективи. Що ж стосується актуальної життєвої проблематики особистості, чинників і факторів, які взаємодіють в актуальному теперішньому людини, механізмів прийняття рішення, боротьби мотивів і т.п., то це, очевидно, є предметом поведінкового та когнітивного напрямів.

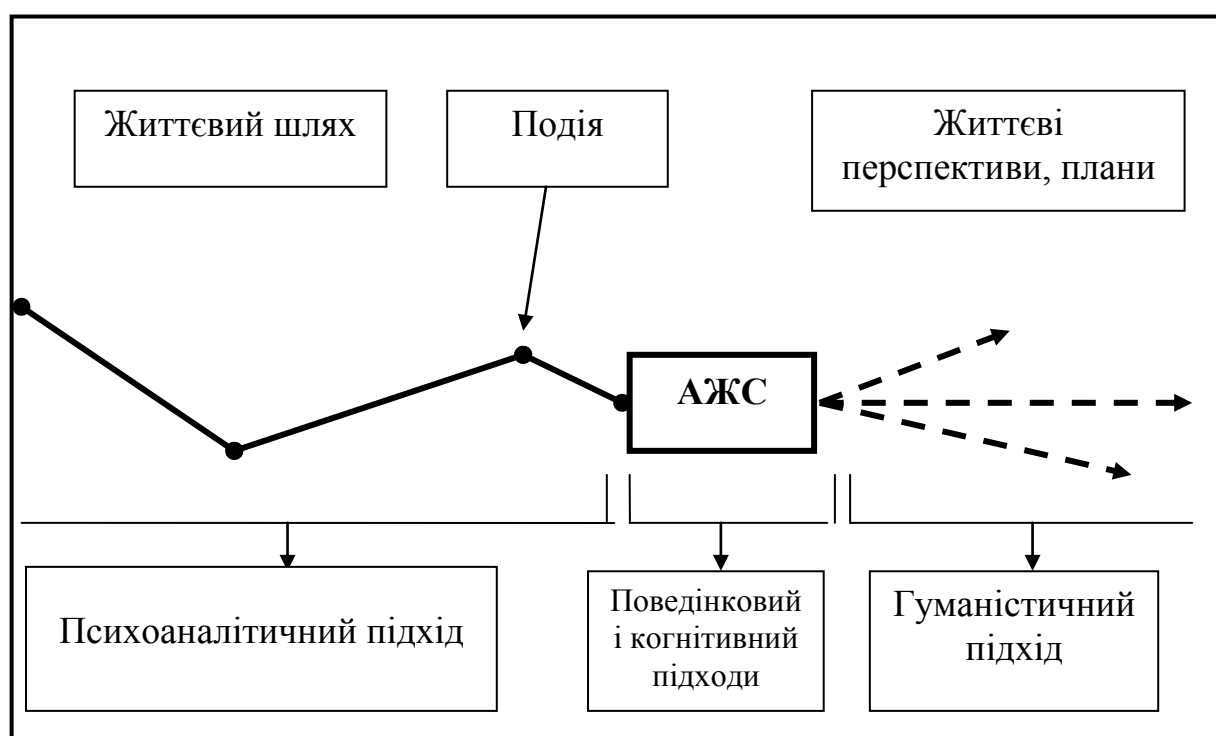

Рис. 4. Загальна структура життєвого шляху особистості та основні психологічні підходи до його дослідження

Таким чином, можна вважати доведеним, що усі названі поняття і категорії складають єдину, взаємоузгоджену мережу, обумовлюють одне одного і, головне – несуперечливим чином дозволяють транслювати категоріально-поняттєві апарати основних теорій наукової психології у методичні інструменти для психологічної практики і реалізують власне метапсихологічний підхід.

Розділ 5. Організація та зміст діяльності психологічної служби системи освіти. Послідовна реалізація принципів, методів і методології практичної психології, теоретичних засад психологічної практики та діяльнісно-професійного підходу дозволили розробити основні завдання та організаційно-структурні підвалини побудови психологічної служби у вітчизняній системі освіти.

Передусім були сформульовані організаційні принципи діяльності психологічної служби системи освіти: доступність психологічних послуг для всіх учасників навчально-виховного процесу; принцип науковості; принцип

розвитку; комплексність і системність у наданні психологічної допомоги; міждисциплінарний підхід у наданні цієї допомоги; структурність і цілісність психологічної служби; принцип забезпечення професійної підтримки діяльності спеціалістів.

На основі названих принципів була розроблена і втілена у практику організаційна структура психологічної служби з чітким розділенням адміністративної складової і науково-методичної, – запроваджено подвійне підпорядкування практичного психолога.

Такий підхід було відображено й у ряді нормативних документів, які регулюють діяльність психологічної служби системи освіти. Зокрема за участі або за ініціативи автора протягом 1991–2010 років розроблено і прийнято законодавчі і нормативні документи з розвитку психологічної служби системи освіти України, – Закон України «Про освіту» (ст. 21, 22); Положення про психологічну службу системи освіти України, загалом більше як 30 нормативних актів; розроблено та опубліковано підручники для ВНЗ, навчально-методичні посібники і методичні рекомендації.

Вдосконалення організаційних форм і змісту діяльності психологічної служби відбувалося протягом усього її існування. В різні роки були розроблені Стратегія розвитку психологічної служби системи освіти, Концепція розвитку психологічної служби системи освіти та інші документи. З часом постала необхідність визначення ефективності діяльності психологічної служби.

На різних етапах емпіричного дослідження в ньому взяли участь близько 20,5 тисяч практичних психологів і соціальних педагогів – працівників психологічної служби системи освіти; близько 6,5 тисяч учнів, вчителів і батьків; близько 500 студентів-психологів вищих навчальних закладів; близько 120 практичних психологів і соціальних працівників центрів соціально-психологічної реабілітації населення, що постраждало від Чорнобильської катастрофи; а також працівники психологічної служби Міністерства внутрішніх справ України та Державної прикордонної служби України.

Експериментальне дослідження ефективності діяльності психологічної служби системи освіти України, основною цільовою групою якого були педагогічні працівники, учні та батьки (всього 6870), показало, що за роки свого розвитку психологічна служба стала органічною частиною освітньої галузі і суттєво впливає на її функціонування (див. табл. 2–4).

Таблиця 2

**Результати відповідей на запитання
«Наскільки корисною для Вас як для педагога є співпраця з психологом?»**

№	Корисність співпраці	Кількість опитаних (у %)
1.	Нічого не можу сказати	8,11
2.	Корисна	91,83
3.	Шкідлива	0,06

Результати відповіді на запитання «Як сприймають психолога учасники навчально-виховного процесу?».

Таблиця 3

Сприйняття психолога учасниками навчально-виховного процесу (%)

№	Відповідь	учнями	батьками	педагогічним колективом
1.	Позитивно	92,93	86,44	86,82
2.	Негативно	0,28	0,90	1,02
3.	Байдуже	6,94	12,66	12,16

Таблиця 4

Розподіл відповідей педагогів на запитання «Наскільки є важливою діяльність психологічної служби у системі освіти?»

№	Відповідь	Кількість відповідей (%)
1.	Важлива	89,57
2.	Заважає працювати	0,20
3.	Не знаю	10,23

Розв'язання проблеми якісної професійної підготовки практичного психолога зумовило визначення основних вимог до змісту освіти практичних психологів (О.Ф. Бондаренко, В.А. Семиченко, Н.В. Чепелева, Т.С. Яценко); розробку концепції професійної підготовки психолога, визначення змісту понять «психологічна готовність практичного психолога», його «професійна компетентність» (Н.В. Чепелева); психологічних передумов здатності до професії психолога, створення моделі особистості психолога-практика та визначення основних характеристик його діяльності (Н.І. Пов'якель, Н.В. Чепелева); основні фактори та умови розвитку особистості психолога-практика в процесі професійної підготовки (Ж.П. Вірна, Н.В. Пророк, О.П. Саннікова, О.Я. Чебикін).

Результати теоретичного аналізу проблеми, вивчення робіт вітчизняних і зарубіжних дослідників, вивчення досвіду професійної підготовки у ряді вищих навчальних закладів України дає можливість сформулювати ряд найбільш загальних вимог до змісту освіти практичних психологів.

У першу чергу необхідне чітке розділення психологічної освіти на теоретичну, чи теоретично-експериментальну, і на практичну.

Зміст освіти практичного психолога має складатися принаймні з трьох рівнів (щаблів): загальнотеоретичні основи психології; теоретично-методичні основи конкретного напрямку практичної психології (юридичної, військової та ін.); спеціалізація у конкретному виді практичної психології, що фактично дорівнює певній сумі практичних навичок та умінь.

Формування соціальної компетентності майбутніх практичних психологів що передбачає загальнокультурну і мовну підготовку, поглиблення розуміння культурно-історичних процесів у суспільстві, знання кращих надбань не тільки світової, а й вітчизняної культури, використання життєвого досвіду майбутнього психолога (І.В. Данилюк).

Викладання і засвоєння змісту практичної психології має відбуватися на основі «випадкового» підходу (мається на увазі випадок, життєва ситуація). Центральним об'єктом зусиль практичної психології мають стати життєва ситуація і життєва проблема людини в єдності усіх її основних компонентів.

Зміст навчання обов'язково має передбачати формування професійно значущих рис особистості практичного психолога. Вивчення практичної психології не може бути зведено лише до засвоєння інформації та вироблення навичок – воно разом із тим має змінювати внутрішні психічні структури суб'єкта навчання, оскільки основним інструментом у роботі практичного психолога є він сам. Іншими словами, засвоїти практичну психологію – це не тільки вивчити, а й пережити.

ВИСНОВКИ

1. Аналіз теоретичних джерел та методології надання психологічної допомоги особистості дозволив визначити психологічну практику як одну з специфічних форм соціальної і духовної практики людини (суб'єкта психологічної практики), що спрямована на внесення змін у поведінку і внутрішній світ іншої особистості (об'єкта психологічної практики), її ставлення, наміри, світогляд, індивідуальний розвиток та соціальні зв'язки.

2. Практична психологія є специфічним видом професійної діяльності, основним змістом якої є розробка на основі наукової методології технологій, технік і методів психологічної практики, застосування психологічних механізмів впливу для корекції активності та розвитку особистості у контексті її життєвих обставин та життєвого шляху, котрі інтерпретуються як неповторні обставини та неповторна суб'єктність, індивідуальність.

Організаційною формою практичної психології у тій чи іншій сфері суспільного життя є психологічна, соціальна або соціально-психологічна служба. Психологічна служба – це цілісна структурована сукупність закладів, установ, підрозділів і посад, що входять до єдиної субординативної системи (як частина більш загальної системи), основу якої складають фахівці у галузі практичної психології. Вона має єдину мету, завдання та єдині організаційно-методичні умови своєї діяльності.

3. Огляд історії вітчизняної психології дозволив виокремити три періоди у розвитку практичної психології в Україні як науково-прикладної галузі: I – виникнення і бурхливий розвиток (кінець XIX ст. – 30-ті рр. XX ст.). II – період паузи (30-ті рр. – 80-ті рр. XX ст.). III – відродження, повернення до природного розвитку (кінець XX ст. – по цей час).

Щодо практичних психологічних служб, то в результаті аналізу історії їх розвитку було виокремлено шість основних етапів: 1 – доорганізаційний етап (кінець XIX – початок XX ст.). 2 – організаційний (20–30 рр. XX ст.). 3 – адміністративна заборона, існування окремих елементів (30-ті – 80-ті роки). 4 – відродження, другий доорганізаційний етап (1985–1991). 5 – другий організаційний етап, створення відомчих психологічних служб та недержавних організацій (1991–2004). 6 – стабільний розвиток (2004 – теперішній час).

4. Порівняльний аналіз теоретико-методологічних засад наукової і практичної психології показав подібність і розбіжності між цими напрямками психологічного знання. На основі одержаних результатів була запропонована система принципів практичної психології. Як і у науковій психології принципи детермінізму, розвитку, науковості, системності знайшли своє специфічне відображення й у психології практичній. Разом з цим, специфічними для практичної психології, за результатами дослідження, виявились принцип синтезу або синтетичного підходу та принцип індивідуального підходу до особистості.

Обґрунтовано, що принципово важливою для психологічної практики є система етичних (деонтологічних) принципів.

Доведено, що у практичній психології методичною одиницею є психологічна технологія. Психологічна технологія – це система взаємопов'язаних і взаємообумовлених методів, методик та процедур, спрямованих на внесення змін у поведінку, ставлення та соціальні орієнтації особистості, досягнення конкретного наперед визначеного кінцевого результату. Вона містить психодіагностичні, психокорекційні, прогностичні, психопрофілактичні, формуючі, розвиткові та оцінні складові і спрямована на розв'язання певного типу (кола) психологічних проблем людини.

5. В якості центральної категорії практичної психології обґрунтовано категорію життєвої проблеми особистості. Життєва проблема – це стан протиріччя між намірами, бажаннями та уявленнями людини і реальними результатами її поведінки або обставинами в яких вона відбувається. Відображення у свідомості людини життєвої проблематики розуміється як психологічна проблема.

Ґрунтуючись на категоріях життєвої і психологічної проблематики, виходячи із специфіки психологічної практики було здійснено розгортання категоріально-поняттєвої мережі практичної психології, основними поняттями (базовими категоріями) якої визначені: актуальна життєва і психологічна ситуація особистості, життєвий шлях, життєва подія, життєві перспективи особистості, доля, життєві сценарії, життєтворчість, життєвий задум та ін.

Доведено, що усі названі поняття і категорії складають єдину, взаємоузгоджену мережу, обумовлюють одне одного і, головне – несуперечливим чином дозволяють транслювати категоріально-поняттєві апарати основних теорій наукової психології у методичні інструменти для психологічної практики.

6. Теоретичний аналіз організаційно-функціональних моделей діяльності психологічних служб в Україні і за кордоном, узагальнення емпіричного матеріалу, дозволило сформулювати ряд основних принципів організації психологічної служби системи освіти України: доступність психологічних і соціально-педагогічних послуг для всіх учасників навчально-виховного процесу; принцип науковості; принцип розвитку; принцип комплексності і системності у наданні психологічної допомоги; міждисциплінарний підхід; структурність і цілісність; принцип забезпечення професійної підтримки і допомоги.

Основною структурною одиницею психологічної служби системи освіти є науково-методичні центри. Саме цим психологічна служба в Україні відрізняється від психологічних служб системи освіти інших країн.

7. Підготовка спеціалістів у вищих навчальних закладах, виходячи із специфіки практичної психології і психологічної практики, має бути тривірневою: теоретичні основи наукової психології; теоретичні і методичні основи практичної психології та методики і технології психологічної практики.

Найбільш ефективним за результатами експериментально-дослідної роботи, що була проведена у ряді ВНЗ, виявився так званий «випадковий» підхід у підготовці практичних психологів. Він полягає в обговоренні, аналізові та супервізії конкретних випадків із практики роботи фахівців.

Існують різні підходи до формування професійно важливих рис практичного психолога, але усі вони сходяться на необхідності формування таких рис у процесі професійної підготовки фахівця. Центральне місце серед головних рис практичного психолога, що необхідно сформувати, посідають соціальна і комунікативна компетентність.

Оглядаючи здійснене дослідження автор свідомий, що велика кількість аспектів проблеми теоретико-методологічних засад практичної психології і психологічної практики залишились недослідженими. Натомість результати, що були одержані нами дозволяють ставити питання не стільки про розробку ще однієї теорії у науковій психології, скільки про нову психологію – практичну. Остання має власну методологію, категоріально-поняттєвий апарат, систему принципів і підходів, але ґрунтується на теоретичних позиціях наукової психології.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографії

1. Панок В. Г. Методичні підходи до надання психологічної допомоги потерпілим від техногенної катастрофи : монографія / В. Г. Панок. – К. : ЦСЕР, 1999. – 106 с.
2. Панок В. Г. Психологія життєвого шляху особистості : монографія / В. Г. Панок, Г. В. Рудь. – К. : Ніка-Центр, 2006 – 280 с. *(Здобувачем написано:*

розділ 1. Життєвий шлях особистості як предмет дослідження у психології; розділ 2. Теоретико-методологічні засади дослідження життєвої перспективи особистості і розділ 4. Проектування життєвого шляху особистістю; розроблено методи дослідження).

3. Панок В. Г. Практична психологія. Теоретико-методологічні засади розвитку : монографія / В. Г. Панок. – Чернівці : Технодрук, 2010. – 486 с.

Підручники, навчальні та науково-методичні посібники,

що мають гриф Міністерства освіти і науки України.

Загальна кількість за темою дисертації – 32, серед них:

4. Основи практичної психології : підручник для студентів ВЗО / кер. кол. авт. В. Г. Панок ; Н. Чепелева, Т. Титаренко [та ін.]. – К. : Либідь, 2006. – 536 с. (Автору належить загальна концепція підручника, вступ, та розділи: 1. Практична психологія як галузь професійної діяльності; 2. Методологія практичної психології; підрозділи: 7.3. Зміст підготовки практикуючих психологів; 7.5. Форми й методи підготовчого процесу; 9.1. Практична психологія в системі освіти: основні завдання та функції).

5. Збірник нормативно-правових документів психологічної служби освіти України / упоряд. : В. Г. Панок, І. І. Цушко. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 340 с. (Автору належать: вступ, розділ 4. Накази (листи) Міністерства освіти і науки України. 7 уміщених нормативних документів були розроблені автором у якості проектів).

6. Панок В. Г. Стратегія розвитку психологічної служби системи освіти України : метод. посіб. / В. Г. Панок, І. І. Цушко. – К. : Ніка-Центр, 2004. – 128 с. (Автором підготовлено вступ, підрозділи: 1.2. Мета і основні завдання діяльності психологічної служби; 1.3. Основні напрями розвитку психологічної служби; 2.2. Стан і стратегія розвитку психологічної служби системи освіти України).

7. Науково-методичні засади діяльності психологічної служби : навч.-метод. посіб. : в 2 т. / І. О. Корнієнко, О. М. Сироватко, І. І. Цушко [та ін.]. ; за ред. : В. Г.Панка, І. І. Цушка. – К. : Ніка-Центр, 2005. – Т. 1. – 328 с., Т.2. – 284 с. (Автором підготовлено передмову, підрозділи: 1.6. Стратегія розвитку психологічної служби системи освіти України (Т. 1); 8.1. Соціальні технології як основа діяльності психологічної служби; 9.1. Загальні підходи до підготовки і підвищення кваліфікації працівників психологічної служби; 9.2. Етичні засади діяльності практичних психологів та соціальних педагогів).

8. Панок В. Г. Психологічна служба вищого навчального закладу (організаційно-методичні аспекти) : метод. посіб. / В. Г. Панок, В. Д. Острова. – К. : Освіта України, 2010. – 230 с. (Автором підготовлено: передмова, розділи: 3. Організація та структура психологічної служби системи освіти; 4. Діяльність психологічної служби ВНЗ I–II рівнів акредитації; 5. Психологічна служба вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації та методологію емпіричного дослідження).

Статті у виданнях, що затверджені ВАК України як фахові в галузі психології

9. Панок В. Г. Концепція національної соціально-психологічної служби / В. Г. Панок // Педагогіка і психологія. Вісник АПН України. – К. : АПН, 1994. – № 2–3. – 168 с. – С. 17–27.

10. Панок В. Г. До побудови теоретичних засад української практичної психології / В. Г. Панок // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Проблеми розвиваючого навчання / за ред. С. Д. Максименка. – К., 1997. – С. 344–351.

11. Панок В. Г. Українська практична психологія: визначення, структура та завдання / В. Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 1. – С. 5–8.

12. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога / В. Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 4. – С. 5–7.

13. Панок В. Г. Концептуальні підходи до формування особистості практикуючого психолога / В. Г. Панок // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 5. – С. 4–6.

14. Панок В. Г. Психологічна діагностика здібностей особистості до навчання у ВУЗі / В. Г. Панок, В. І. Барко // Практична психологія та соціальна робота. – 1998. – № 9. – С. 27–30. *(Автором здійснено теоретичний аналіз проблеми).*

15. Панок В. Г. Культурно-історичний контекст у практичній психології / В. Г. Панок, З. Г. Кісарчук // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України. Практична психологія у контексті культур. – К. : Ніка-Центр, 1998. – С. 238–242. *(Автором здійснено теоретичний аналіз проблеми).*

16. Панок В. Г. Нове Положення про психологічну службу системи освіти України / В. Г. Панок, І. І. Цушко // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 2. – С. 34–38. *(Автором обґрунтовано теоретичні та організаційні засади діяльності психологічної служби системи освіти).*

17. Панок В. Г. Використання методу портретних виборів для психологічного відбору кадрів в органах внутрішніх справ / В. Г. Панок, В. І. Барко, Т. Ю. Ваврик // Практична психологія та соціальна робота. – 2000. – № 6 (25). – С. 32–39. *(Автором здійснено теоретичний аналіз проблеми та обґрунтовано застосування методу портретних виборів).*

18. Панок В. Г. До питання про методологічні основи практичної психології / В. Г. Панок // Актуальні проблеми психології: Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Нора-Друк, 2001. – Вип. 21. – С. 215–225.

19. Панок В. Г. Сучасний менеджмент в органах внутрішніх справ України: проблеми і перспективи / В. Г. Панок, В. І. Барко, А. Бек // Практична психологія і соціальна робота. – 2002. – № 1 (38). – С. 49–52. (*Автором здійснено теоретичний аналіз проблеми менеджменту як галузі практичної психології*).

20. Панок В. Г. Освітня стратегія щодо викорінення незаконного використання дитячої праці в Україні / В. Г. Панок, І. І. Цушко // Практична психологія і соціальна робота. – 2002. – № 8. – С. 64–66. (*Автором здійснено теоретичне обґрунтування застосування соціальних технологій до вирішення проблеми викорінення незаконного використання дитячої праці*).

21. Панок В. Г. Основні напрями професійного становлення особистості практичного психолога у вищій школі / В. Г. Панок // Практична психологія і соціальна робота. – 2003. – № 4. – С. 14–17.

22. Панок В. Г. Соціальне проектування і прикладна психологія / В. Г. Панок // Соціальна психологія. – 2003. – № 2. – С. 21–28.

23. Панок В. Г. Проектно-технологічний підхід у професійній діяльності практичного психолога / В. Г. Панок // Педагогічна освіта: теорія і практика. Психологія. Педагогіка : зб. наук. праць КМПУ ім. Б. Д. Грінченка. – К. : КМПУ ім. Б. Д. Грінченка, 2005. – № 4. – 180 с. – С. 79–86.

24. Панок В. Г. Psychology in the Ukraine // The Psychologist. – The British Psychological Society. – 2006. – Dec., vol. 19, # 12. – Pp. 730–732. – L. Korallo.

25. Панок В. Г. Життєвий шлях і соціалізація особистості / В. Г. Панок // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К, 2007. – Т. XI, ч. 2. – 420 с. – С. 208–216.

26. Панок В. Г. Методологічні питання розвитку практичної психології / В. Г. Панок // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. – № 17 (41), ч. 1. – 375 с. – С. 36–43.

27. Панок В. Г. Теоретичні здобутки педології і сучасна практична психологія / В. Г. Панок // Наукові записки Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Міленіум, 2007. – Вип. 32. – 518 с. – С. 250–260.

28. Панок В. Г. Психологічна служба у вищому навчальному закладі / В. Г. Панок // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Логос, 2007. – Т. 7, вип. 13. – 345 с. – С. 119–124.

29. Панок В. Г. Діяльність психологічної служби системи освіти як умова соціалізації школяра / В. Г. Панок // Проблеми загальної і педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за заг. ред. С. Д. Максименка. – К. : Логос, 2008. – Т. X, ч. 1. – 560 с. – С. 337–345.

30. Панок В. Г. До питання про ефективність діяльності психологічної служби системи освіти / В. Г. Панок // Актуальні проблеми психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка / за ред. С. Д. Максименка. – К. : Главник, 2008. – Т. X, ч. 8. – 660 с. – С. 471–480.

31. Панок В. Г. Етапи розвитку психологічної служби системи освіти України / В. Г. Панок // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – № 26 (50), ч. 1. – 426 с. – С. 96–101.

32. Панок В. Г. Міжособистісні стосунки як умова ефективності групової діяльності / В. Г. Панок, О. В. Гірчук // Актуальні проблеми психології. Проблеми психології творчості : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка / за ред. В. О. Моляко. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Т. 12, вип. 7. – 344 с. – С. 216–223. (*Автором розроблено методику діагностики неформальних взаємин та здійснено її опис*).

33. Панок В. Г. Роль, місце і специфіка практичної психології у системі психологічної практики / В. Г. Панок // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського : зб. наук. праць / за ред. : С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. – Миколаїв : МДУ імені В. О. Сухомлинського, 2011. – Т. 2, вип. 6. – 316 с. – (Серія «Психологічні науки»). – С. 234–239.

34. Панок В. Г. Теоретико-методологічні засади розвитку практичної психології в Україні / В. Г. Панок // Проблеми загальної та педагогічної психології Збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка. – К., 2011. – Т. XIII, ч. 1. – 480 с. – С. 309–318.

Статті в інших виданнях

Загальна кількість статей – 51.

Тези доповідей та доповіді на наукових конференціях і семінарах

Загальна кількість за темою дисертації – 14.

АНОТАЦІЇ

Панок В. Г. Теоретико-методологічні засади розвитку практичної психології в Україні. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. – Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, 2011.

Дисертаційне дослідження присвячено актуальній проблемі визначення теоретико-методологічних засад розвитку практичної психології в Україні. Воно здійснено з позицій системно-структурного та історичного підходів а також на основі теоретичного проектування організаційно-функціональних моделей діяльності психологічних служб.

Здійснено теоретичний аналіз сучасних підходів до дослідження явища психологічної практики, розрізнення практичної, наукової, позанаукової і побутової психології, визначено роль і місце практичної психології в системі психологічного знання і практики.

Практичне застосування одержаних результатів знайшло своє відображення у розробці та емпіричному втіленні організаційно-функціональних моделей, принципів та методичного забезпечення діяльності психологічних служб та у моделі професійної підготовки практичних психологів.

Ключові слова: практична психологія, психологічна практика, психологічна служба, практичний психолог, психотехніка, принципи, категорії, методологія, психологічна технологія, професійна підготовка.

Панок В. Г. Теоретико-методологические основы развития практической психологии в Украине. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени доктора психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. – Институт психологии имени Г. С. Костюка НАПН Украины, Киев, 2011.

Диссертационное исследование посвящено актуальной проблеме определения теоретико-методологических основ развития практической психологии в Украине. Оно осуществлено с позиций системно-структурного и исторического подходов, а также на основе теоретического проектирования организационно-функциональных моделей деятельности психологических служб.

В диссертации осуществлен теоретический анализ современных подходов к исследованию явления психологической практики, различения практической, научной, вненаучной и бытовой психологии, определены роль и место практической психологии в системе психологического знания. Определена и описана специфика деятельности психологических служб как ячеек осуществления психологической практики.

Теоретически обоснованы три периода развития практической психологии в Украине в XX веке и шесть этапов развития психологических служб.

На основе понимания специфики научной психологии, практической психологии и психологической практики, определено содержательное наполнение и система принципов практической психологии и психологической практики. Констатировано, что специфика разных типов психологического знания обуславливает и специфику принципов, на которых она строится. Обосновано, что методологической единицей в практической психологии следует рассматривать психологическую технологию как взаимосвязанную систему методов, методик и приемов психологической практики.

Теоретический анализ и эмпирическое исследование категориально понятийного аппарата, который применяется в практической психологии и в практике предоставления психологической помощи, позволили поставить в

центр системы понятий и категорий категорию жизненной проблемы личности. На этой основе удалось обосновать сеть понятий и категорий, которые логично связаны между собой на теоретическом уровне и согласовываются на уровне методологии психологической практики (психологическая проблема личности, жизненная ситуация, жизненный путь, жизненные перспективы и т. д.).

Практическое применение теоретических принципов развития практической психологии нашло свое отображение в разработке и эмпирическом воплощении организационно-функциональных моделей, принципов и методического обеспечения деятельности психологической службы системы образования, других ведомственных психологических служб, и в модели профессиональной подготовки практических психологов в системе высшего образования и повышения квалификации специалистов. Эффективность разработанных подходов была подтверждена результатами апробации.

Ключевые слова: практическая психология, психологическая практика, психологическая служба, практический психолог, психотехника, принципы, категории, методология, психологическая технология, профессиональная подготовка.

Panok V. G. Theoretical and Methodological Foundations of Development of Applied Psychology in Ukraine. – Manuscript.

Thesis for obtaining the Doctor's Degree of Psychological Sciences in Speciality 19.00.01 – general psychology, history of psychology. – G. S. Kostiyk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2011.

The dissertation research is dedicated to the current problem of definition of theoretical and methodological foundations of development of applied psychology in Ukraine. It is made on a standpoint of system-structural and historical approaches and on the basis of theoretical projection organizational and functional models of activity of psychological services.

The dissertation reveals theoretical analysis of contemporary approaches to study the phenomenon of psychological practice, the distinction of applied psychology, academic psychology, extra-academic psychology and everyday psychology, it highlights the role and place of applied psychology in a system of psychological knowledge. It defines and describes the specifics of activity of psychological services as centers of psychological practice.

Practical application of theoretical principles of development of applied psychology is reflected in the development and empirical implementation of organizational and functional models, principles and methods of psychological services.

Key words: applied psychology, psychological practice, psychological service, practical psychologist, psychotekhnik, principles, categories, methodology, psychological technology, professional education.

Підписано до друку 07.11.2011 р. Формат 60x90/16.
Ум. друк. арк. 1,9. Обл.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100. Зам. 59.

«Видавництво “Науковий світ”»[®]
Свідоцтво ДК № 249 від 16.11.2000 р.
м. Київ, вул. Боженка, 17, оф. 414.
200-87-13, 200-87-15, 050-525-88-77
E-mail: nsvit@mail.ru